

„...a Monarchiát egyszerre nézni Budapest és Zágráb látószögéből”

Beszélgetés Mark Cornwall-lal

Mark Cornwall a Southhamptoni Egyetem történész professzora, fő kutatási területe a Habsburg Monarchia története a 20. század elején. Legfontosabb monográfiái: The Devil's Wall. The Nationalist Youth Mission of Heinz Rutha (2012), The Undermining of Austria–Hungary. The Battle for Hearts and Minds (2018).

Milyen családi vagy iskolai hatások játszottak közre hivatása megválasztásában? Mikor kezdte érdekelni a történelem és miért?

Nagyon idős szüleim voltak – az édesapám 1900-ban született –, ami ösztönösen elültette bennem a múlt iránti fogékonyságot. Valóban, az édesapám szinte végigélte az egész 20. századot, az ő apja pedig 1858-ban született! Az édesanyám szintén különösen érdeklődött a történelem és az oktatás iránt, és sok történelmi olvasnivalót adott a kezembe gyermekkoromban. Így a múlt iránt érzett csodálattal nőttem fel, és az iskolai szünidőben gyakran vittek kirándulni történelmi emlékhelyekre Britanniaszerte. A középiskolában nagyon energikus történelem tanárom volt, Eric Pankhurst, aki lelkesedésével tovább ösztönözte az érdeklődésemet. Szerettem idegen nyelveket tanulni, ami, bár élveztem a brit történelmet, az európai történelem felé vezetett. Hajlok a gondolatra, hogy mivel szüleim Afrikában misszionáriusként tevékenykedtek, ez készítetett engem arra, hogy saját országomon túl tekintsek – és végül Közép-Európánál, a Habsburg Monarchia országainál kötöttem ki.

Hol folytatta egyetemi tanulmányait? Kik voltak azok a tanárok, professzorok, akik lényeges hatást gyakoroltak történelmi érdeklődésére vagy kutatási módszereire?

Egyetemi tanulmányaimat Anglia északi részén, a Leeds-i Egyetemen folytattam, ott szereztem PhD fokozatot is. Kitűnő történelmi tanterve volt az egyetemnek, engem az vonzott, amit korai érdeklődési területemen, orosz történelemből kínáltak. Tanulmányaim elején Roy Bridge professzor tanított, a Habsburg külpolitika kutatásának egyik vezető történésze. Így alapos kiképzést kaptam a nemzetközi kapcsolatok történetéből mint módszertani megközelítésből, amit a mai napig igen stimulálónak tartok. Később azonban az Oxfordi Egyetemre kerültem fiatal kutatóként, ahol a cseh származású Zbyněk Zeman professzor hatott rám, alapvetően szélesítette látókörömet a Habsburg Monarchiát illetően. Egyre inkább úgy éreztem, hogy szeretném módszertanomat a kulturális megközelítés felé elmozdítani – a politika és a diplomáciatörténet mellett társadalmi és kulturális nézőpont felé. Ez érdeklődésemet a gender és a homoszexualitás története felé is terelte. 1996-ban találkoztam Dan Healey professzorral, a homoszexualitás oroszországi történetének vezető történészével, aki élettársam/férjem lett, és szaktudása ösztönözte az én növekvő érdeklődésemet az LGBT történelem iránt. Mindezek után úgy gondolom, hogy nagyon sokféle perspektívából közelíthetek a Habsburg Birodalom és Kelet-Közép-Európa története felé. Tulajdonképpen azt mondanám, erre szükség is van a Habsburg Monarchia esetében: nem elemezhetjük igazán anélkül, hogy megértsük nagyhatalmi pozíciója mellett belső dinamikáját és ellentmondásait is.

Milyen tényezők keltették fel az érdeklődését Közép-Európa vagy a Habsburg Monarchia iránt? Miért választotta Csehországot, majd Magyarországot mint fontos kutatási tárgyat?

Ahogy már említettem, Roy Bridge volt a mentorom Leedsben. Tartott egy kurzust a Habsburg Monarchia és a Balkán 1914 előtti kapcsolatáról, ez bátorított arra, hogy a jugoszláv történelemmel kezdjek el foglalkozni, s szerb-horvátul tanuljak az egyetem befejezése után egy esti kurzuson Londonban. Tulajdonképpen tehát Jugoszlávia volt az én első szerelmem, amit beépítettem PhD disszertációmba, amelynek témája az antant Ausztria–Magyarország elleni propaganda hadjárata volt az első világháború idején. Kutatásaim során egy évet töltöttem Bécsben 1982–1983-ban, onnan jó néhány utazást tettem Budapestre és Zágrábra. Jórészt hadtörténeti levéltárakban kutattam, akkor kezdtem el magyarul is tanulni, de húsz évbe telt, amíg tényleg komolyan nekiveselkedtem e nyelv elsajátításának! Azt mondhatnám, a magyar nyelvet lenyűgözőnek találom, s különösen örülök, hogy mostanra már magyarul is rendelkezem alapvető olvasási készséggel.

A cseh történelem iránti érdeklődésem gyökerei alapvetően az oxfordi ösztöndíjam időszakára nyúlnak vissza az 1980-as évekre. Zeman professzor tudományos munkatársaként az alkalmazás feltétele volt a cseh nyelv elsajátítása. Így 1989-ben hat hónapot töltöttem Prágában, szemtanúja voltam a haldokló kommunista rendszernek és az utolsó kommunista május elsejei ünnepségnek. A cseh történelemre, mindenekelőtt a cseh–német kapcsolatokra (az ún. szudétanémet kérdésre) való koncentráció sok évre eltávolított a jugoszláv probléma kutatásától. Csak nemrégiben tértem vissza hozzá, s gyakran utazom tanulmányútra Zágrábra.

Magyarország mint kutatási célpont azért vált fontossá számomra, mert a Habsburg Monarchia olyan területe, amit az angol–amerikai történetírás hajlamos figyelmen kívül hagyni. Különösen érdekesnek találtam a magyar–horvát kapcsolatok vizsgálatát, a Monarchiát egyszerre nézni Budapest és Zágráb látószögéből. Természetesen teljesen pontatlan képet eredményez, ha a Monarchiát elsősorban Bécs perspektívájából szemléljük.

Hogyan tudná összefoglalni eddig folytatott kutatási programjainak témáit és legfontosabb eredményeit?

Kutatásaim Kelet-Közép-Európára vonatkozóan három fő téma köré csoportosultak. Először Ausztria–Magyarország utolsó évtizedeire fókuszáltam, hogy megvilágítsam azokat a hatóerőket, amelyek annak összeomlásához vezettek. A *The Undermining of Austria–Hungary* című monográfiám PhD disszertációm átdolgozott és kiegészített változata volt, azt vizsgálja, hogy milyen propaganda kampánnyal kellett szembenéznie Ausztria–Magyarországnak a keleti és az olaszországi fronton az első világháború alatt. Ausztriai és magyarországi hadtörténeti levéltárak forrásai alapján tártam fel az eszmék küzdelmét, amely főképp az itáliai fronton volt intenzív. A szövetséges antant hatalmak kifinomult kampányt folytattak, amely több mint 60 millió röplappal a Habsburg hadsereg nemzetiségi katonáit vette célba. Amellett érvelek, hogy ez a kampány a nemzeti sérelmek egyfajta katalizátoraként jelent meg a Monarchia határain belül, de legfontosabb szerepe az volt, hogy a háború utolsó évében ráébresztette a Habsburg hatóságokat az ellenség erejére. Így könyvem a modern pszichológiai hadviselés egyik alapvető elemzése, mely megvilágította a belső és külső nyomásgyakorló erőket, amelyek együttesen ásták alá az Osztrák–Magyar Monarchia legitimitását.

A második fő projekttem közvetlenül nőtt ki a cseh–német kapcsolatokat, a szudétanémet problémát vizsgáló sokéves kutatásaimból. Jó néhány folyóirat tanulmány mellett ennek eredményét a 2012-ben megjelent *The Devil's Wall: The Nationalist Youth Mission of Heinz*

Rutha című könyvemben összegeztem. Egy szudétanémet nacionalista életútját használtam fel arra, hogy radikálisan átértékeljem a csehországi németek és csehek közötti kapcsolatokat 1900 és 1940 között. Heinz Rutha fiatal, szudétanémet fasiszta volt, és végül a Szudétanémet Pártban (Sudetendeutsche Partei) Konrad Henlein „külügyminiszter”-e. Elfojtott homoszexuális volt, aki a két világháború közötti Csehszlovákia legjelentősebb homoszexuális botrányába bukott bele. Könyvem lehetővé tette számomra, hogy a cseh történelem jó néhány tabuját és ellentmondásos témáját analizáljam. Egyrészt LGBT történet, amely feltárja a szudétanémet ifjúsági mozgalomban jelenlevő homoszociális vagy homoerotikus elemeket és egy egyén szorongásait, azt, hogyan tudja összeegyeztetni szexualitását korának előítéleteivel. Másrészt ez a munka a szudétanémet probléma revizionista értékelése is. Világosan megmutatja, hogy Heinz Ruthához hasonlóan sok nacionalista számára nagyon fontosak voltak német-csehországi gyökereik. Rutha nem vallott irredenta eszméket, nem volt célja, hogy a náci Németország bekebelezze Csehszlovákiát, legfeljebb azt óhajtotta, hogy a szudétanémetek visszanyerjék dominanciájukat Közép-Európa e régiója felett. Ezen nem náci perspektíva feltárással egyúttal felülvizsgáltam Nagy-Britannia szerepét is Hitler Csehszlovákiával kapcsolatos terveinek tudomásul vételében. A könyv megmutatja, hogyan és miért tudta Rutha külügyminiszterként petícióival (1935–1937) meggyőzni Britannia vezetőit, és hogyan tudott a Szudétanémet Párt néhány évre a náci Németországtól független saját külpolitikát folytatni. Ezért nem fogadom el azt a sok történész által vallott értékelést, miszerint Henlein pártja kezdettől pusztán a nácik eszköze volt. Rutha életrajza helyi, nemzeti és nemzetközi szempontokat ötvöző tanulmány a cseh és német kapcsolatokról, amihez felhasználtam *oral history* forrásokat és Észak-Csehország területét illető sok eddig ismeretlen levéltári forrást.

A harmadik program egy 2004-ben elnyert nagyobb kutatási támogatásból nőtt ki, célja az első világháborús generáció férfainak vizsgálata volt Kelet-Közép-Európában. Bár napjainkban sok történész igyekszik felderíteni, hogy a Nagy Háború milyen hatást gyakorolt a volt Habsburg országokban, az én kutatásaim néhány alapvető kérdést vizsgáltak: hogyan alakult a háború emlékezete, hogyan boldogultak a háborús veteránok az új „nemzetállamok”-ban. Több konferenciát is szerveztem ebben a témában (az egyiket Budapesten), mindez eredményeként jelent meg az általam szerkesztett *Sacrifice and Rebirth: The Legacy of the Last Habsburg War* című kötet 2016-ban. Ebben történészek nemzetközi csoportjának igen gazdag tanulmányai sorakoznak, amelyek összehasonlítják a háború hatásait a különböző utódállamokban. Az egyik tanítványom, John Paul Newman, aki szintén részt vett ebben a projektben, közben saját könyvet publikált a horvát veteránokról *Yugoslavia in the Shadow of War* címmel (Cambridge, 2015). A projekt feltárta, hogy milyen hasonló dilemmák előtt álltak az utódállamok, ha az utolsó Habsburg háborúról világos narratívát kívántak kialakítani. Bizonyos nemzeti vagy társadalmi csoportok narratíváját kiemelték, másokét pedig, ami nem illeszkedett az uralkodó állami narratívába, marginalizálták. Húsz évre kettévált a régió mind nemzeti, mind pedig nemzetközi keretben, mégpedig győztesekre és legyőzöttekre.

Jelenleg milyen kutatási témán dolgozik? Mi érdekli Önt elsősorban a lojalitás és árulás témakörében?

Az elmúlt évben szerkesztettem egy másik tanulmánykötetet *Sarajevo 1914: Sparking the First World War* címmel. Ez ismét csak több a Habsburg történetet kutató történészt hozott össze, Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolásának okait és hatásait különböző perspektívákból megvilágítva. Az egyik kulcsfontosságú tényező a könyvben Ausztria–Magyarország „délsláv kérdése” mint az első világháború egyik fő kiváltó oka. Ennek fontosságát meg-

erősíti a kötet – amit pedig a történészek oly gyakran számításán kívül hagynak –, s a szarajevói gyilkosság regionális és nemzetközi kontextusait elemzi. A gyilkosok egy rövid életű erőszakhullámot generáltak Európa-szerte, de a könyv megmutatja, hogy ez a hullám a Balkánon nagyon hosszú távon éreztette hatását.

Egyébként az én személyes, legfontosabb jelenlegi projektem az elmúlt néhány évben egy könyv megírása a felségárulás, hűtlenség jelenségéről 1848 és 1918 között a Habsburg Monarchiában, ami majd az Oxford University Pressnél jelenik meg. A programot a Leverhulme Trust pénzügyi támogatása tette lehetővé. Az utóbbi időkben sok kutatás látott napvilágot a lojalitás és patriotizmus témakörében a birodalomra vonatkozóan (említhetem például Daniel Unowsky és Laurence Cole könyvét¹), az én könyvem azonban a lojalitás hiányáról szól majd mint a Habsburg kormányzat állandó problémájáról. Eddig nem születtek erről történeti elemzések, pedig a Habsburg hatóságok rendre folytattak eljárásokat árulók ellen. S nemcsak háborús vagy forradalmi időszakokban (1848–1849, 1914–1918), ahogy azt várnánk, hanem békeidőben is néhány fontos árulási perben (például Zágrábban 1909-ben). Programom azt elemzi, hogy ez mivel magyarázható, a hatóságok miért nyúltak a hűtlenségi törvényekhez, s ennek milyen súlyos következményei voltak. Az eredmény egyrészt sokat elárul számunkra arról, hogy a Habsburg kormányzat fennállásának utolsó évtizedeiben milyen biztonsági problémákkal küzdött. Másrészt megvilágítja az állami hatóságok gondolkodásmódját és problémákkal terhelt viszonyulásukat a birodalom bizonyos csoportjaihoz (elsősorban a szocialistákhoz és a nacionalistákhoz). Ez nagyon testhez álló program számomra, mert nyelvek egész sorát tudom hasznosítani, a birodalom különböző pontjairól véve példákat, integrálni tudom a hazai és a külföldi aspektusokat, amelyek destabilizálták végül a Monarchiát. Világos, hogy a hűtlenségi törvénykezést elsősorban a birodalom ausztriai felében aknázták ki, de Horvátországban szintén visszatérően felhasználták politikai célokra. Magyarországon persze az árulók kérdése az 1848-as forradalmakat követő időszakban kulminált. Kutatásaim azt mutatják, hogy a rákövetkező évtizedekben ott sokkal kevésbé nyúlt a kormányzat a hűtlenségi törvénykezés eszközeihez, más jogi utakat találtak arra, hogy politikai ellenfeleikkel (például a román nacionalistákkal) elbánjanak. A hűtlenségi ügyek prizmáján keresztül értékelni az államra leselkedő súlyos veszélyeket és megmutatni azt, hogy a hatóságok hogyan próbálták e veszélyeket kezelni háborús és békeidőben, a Habsburg Monarchia utolsó időszakáról való történeti gondolkodás új útját jelentheti.

Az elmúlt évtizedben számos könyv (például Pieter M. Judson: The Habsburg Empire: A New History, John Deak: Forging a Multinational State) jelent meg azzal a szándékkal, hogy újra értékeljék a Habsburg Monarchiáról élő tradicionális történeti képet, amely szerint az a „modern” nemzetállamokkal szembeállítva elkerülhetetlenül halálra ítélt államalakulat volt. Hogyan tekint Ön a Habsburg Monarchiára? S mi a véleménye ezekről az újraértékelő törekvésekről?

Nagyra becsülöm az olyan történészeket, mint például Pieter Judson kitűnő munkáit, akik alapjaiban kívánják újraértékelni a Monarchiát, és kétségbe vonni azt az elképzelést, amely szerint összeomlásra vagy haldoklásra ítélt alakulat lett volna. Judson és mások meggyőzően hangsúlyozzák, hogy a birodalom sok alattvalója azonosult a birodalommal, és a Monarchiára mint életképes állami egységre tekintettek, amely életüket elősegíti. Nagyon fontos volt a nacionalista narratívával való szembenézés, amely a 20. században oly nagy mértékben dominálta a történetírást.

---

¹ Cole, Laurence – Unowsky, Daniel (eds.): *The Limits of Loyalty: Imperial Symbolism, Military Culture and Popular Patriotism in late Imperial Austria*. New York, 2007.

Az árulásra és diszlojalitásra irányuló kutatásaim azonban annak vizsgálatával, hogyan idegenített el magától szisztematikusan bizonyos társadalmi csoportokat a Monarchia, ez ellen a pozitív interpretáció ellen hat. Nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy az első világháború végén szétesett a Monarchia. Én azt vallom, hogy ez hosszú távú és megoldatlan rendszerszintű problémák következménye volt, nem pusztán a háborús idők katonai diktatúrájának köszönhető, ahogy John Deak és mások legújabban állítják.

Kutatásaim bemutatják, milyen különbség tapasztalható a sokat dicsért Habsburg „jogállamiság” és a birodalom reális viszonyai között, ahol rendszeresen előfordulhatott önkényes joggyakorlat (nem utolsósorban Horvátországban). S békeidőben, nem háború idején, tehát a világháború alatt tapasztalható önkény sok előzményével számolhatunk a megelőző évtizedekben. Hasonlóképpen szkeptikus vagyok a tekintetben, hogy túlságosan nagy mértékben kisebbsítük a nacionalista küzdelmek jelentőségét, amelyekkel a birodalom fennállásának utolsó évtizedeiben szembenézett. Igaz az, ahogy Pieter Judson fejtegeti, hogy a nacionalista hév nagy részét aktivisták kis csoportjai fűtötték, és sok állampolgár nem foglalkozott mindennapi életében a nemzetiségi kérdéssel. Mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a nemzetiségi kérdés a századfordulóra előtérbe került, közemberek mindennapi vitáinak tárgyává és a Habsburg elit aggodalmainak állandó forrásává vált. Nem érthetjük meg, miért kezdett háborút Ausztria–Magyarország 1914-ben, ha nem értjük a délszláv kérdést illető félelmeket, még ha e félelmek illuzorikusak is voltak.

Ezért az én látószögem szerint – miközben szükséges, hogy vizsgáljuk a Habsburg mindennapi élet legkülönbözőbb elemét – nem téveszthetjük szem elől azt, hogy ennek a birodalomnak a fő törekvése (a Habsburg elit szemében) az volt, hogy nagyhatalmi státusát megőrizze Európában. A birodalmi történet ezen oldala eredményezte az utolsó évtizedekben az összeütközést a politikai és társadalmi reformokért küzdő demokratikusabb erőkkel. Kulcsfontosságú tényező, hogy a birodalom 1918-ban szétesett: ez nem volt elkerülhetetlen, de mutatja, hogy a Monarchia rendszerszintű problémákkal küzdött mind belügyeit, mind nemzetközi kapcsolatait tekintve. 1918-ban e két tényező radikálisan erősítette egymást, és a birodalom legitimitásának elvesztését okozta a hatalmi tényezőt képező politikai aktorok szemében mind bel-, mind pedig külföldön.

Hogy szólnak közelebbi és távolabbi tervei?

Mostani terveim a hűtlenségről szóló könyvem befejezésére irányulnak. Az árulás témáját tágabban értelmezve is felfedeztem a magam számára. Szövetkeztem André Krischer német történésszel az árulás jelensége átfogó történetének megírására. 2021-ben konferenciát szervezünk, és izgalommal várjuk történészek sorát, akik különböző korokkal foglalkozva prezentálják kutatásaik eredményét. Ez a konferencia egészen biztosan bizonyítani fogja, hogy az árulás témája sok történész számára értelmezhető történeti kutatási téma.

Hosszabb távon tervezem egy tanulmánykötet megjelentetését az LGBT csehországi történetéről. Néhány éve dolgozom már ezen, de még keveset publikáltam. Kutatásaim egész sor témára terjednek ki cseh leszbikus regényektől Heinz Rutha botrányán keresztül az Alfred Redl tábornok ellen lefolytatott eljárásig Prágában a második világháború alatt. Ezek a témák jelzik, hogyan épültek be az LGBT történetek a modern cseh történelem formálásába. E témában csak a közelmúltban indultak meg kutatások a maguk mélységében a Cseh Köztársaságban. Magyarországot illetően természetesen említhetjük Kurimay Anita kitűnő könyvét (*Queer Budapest*), amely igazi felfedezés egy eddig nem kutatott témában.

Pieter Judsonnal együtt dolgozunk még egy új *Cambridge History of the Habsburg Monarchy* kötet szerkesztésén, ami egy nagy projekt, több mint huszonöt fejezettel, jó néhány

szerzővel. Kísérletet teszünk a birodalom 1780 és 1918 közötti történetének újraértékelésére és egy sor témában folyó új, alapvető kutatások bemutatására.

A Southamptoni Egyetem történelem tanszékén tanít. Mennyire sikerül felkelteni a brit egyetemisták érdeklődését a Habsburg Monarchia iránt? Miért lehet (ha lehet) érdekes ma a Monarchia Nagy-Britanniában vagy Európában?

Komplexitása miatt mindig is kihívást jelent a Habsburg Monarchia történetét tanítani. Én úgy láttam, hogy Southamptonban könnyen meg lehet fogni a hallgatókat különböző témákkal, legyen az a nacionalizmus Magyarországon, a keresztényszocializmus politikája, Bécs művészete vagy az első világháború hátszínházi küzdelmei. Az egyetemen működik egy nagyobb Zsidó Kutatási Központ (Parkes Institute) is, ott is tarthatok kurzusokat Bécs, Budapest és Prága zsidó világáról.

Persze tapasztalható bizonyos elmozdulás a hallgatók érdeklődésében 1990 óta. Akkoriban a vasfüggöny ledőltevel Kelet-Közép-Európára meglehetősen exotikus tárgyként tekintettek, míg manapság már más a helyzet, ha indián vagy kínai történelem is szerepel a tanrendben. Az évek során azonban mindig találtam sok olyan brit hallgatót, akit izgatott a Habsburg Birodalom szétesése vagy a nemzetiségi problémák és azok relevanciája napjaink komplex nemzeti és társadalmi identitásainak világára nézve. Mindig utaltam Britannia példájára (például Skóciára és Walesre), ahol ahhoz hasonló nehézségekkel szembesülünk, mint amelyekkel a Habsburg kormányzat küzdött. Mindig is hangsúlyoztam, hogy a Habsburg birodalom ismerete sok mindent felfed napjaink Kelet-Közép-Európájának arculatából. Mindezt észben tartva, remélem, hamarosan újra ellátogathatok „területem”-re, nem utolsósorban azért, hogy fejleszthessem magyar nyelvtudásomat.

Budapest – Southampton, 2021. május

Az interjút készítette: DEÁK ÁGNES